

УДК 355:316.35

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.88.3>

Ю. А. КАЛАГІН

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті викладаються основні результати соціологічного аналізу особистості військовослужбовця Збройних Сил України. Автор знайомить громадськість із результатами дослідження змісту соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця у контексті гендерного аналізу.

Дослідження було розпочате співробітниками кафедри психології та педагогіки Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба та продовжено співробітниками кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у 2019 році.

Аналіз особистості військовослужбовця Збройних Сил України проводиться на основі трьох визначених типів. За основу типологізації особистості був обраний рівень сформованості соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця Збройних Сил України, який розуміється як системне поняття, що характеризує рівень розвитку соціальних і професійних якостей особистості, їх узгодженості та забезпечує соціальну спрямованість професійної діяльності військовослужбовця, ступінь його соціальної відповідальності. Він включає характеристики військовослужбовця з урахуванням співвідношення двох компонентів його особистісної структури: соціального і професійного. За ступенем розвиненості цих компонентів, їхньої узгодженості було виділено три типи особистості військовослужбовця.

Автор наводить результати, які свідчать, що військовослужбовці-жінки та військовослужбовці-чоловіки мають суттєво різні показники рівня розвитку соціальної складової соціально-професійного потенціалу та майже однакові показники рівня розвитку його професійного складника.

Військовослужбовці-жінки характеризуються небайдужістю до потреб суспільства, пов'язаних із забезпеченням його благополуччя, стабільності, безпеки, сталого розвитку та соціальної ефективності, а сенс професійної діяльності вони пов'язують зі служінням Україні на шляху її національного, демократичного відродження. Військовослужбовці-жінки готові брати на себе відповідальність за свої вчинки, не утискаючи прав і свобод інших громадян. Один з основних мотивів військової служби для військовослужбовців-жінок – приносити користь суспільству, протистояти дестабілізуючим ефектам, породженим бойовими діями на сході нашої країни.

Загалом результати аналізу суб'єктивних та об'єктивних характеристик соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовців-жінок показали, що в них професійний складник гармонійно поєднується із соціальним. Відповідно до запропонованої типологізації особистості військовослужбовця – це гармонійний тип особистості військовослужбовця, який характеризується балансом професійного і соціального компонентів в структурі соціально-професійного потенціалу.

Ключові слова: *гендер, гендерна політика, гендерні дослідження, сектор безпеки і оборони України, Збройні Сили України, АТО/ООС, військовослужбовці-жінки, військовослужбовці-чоловіки.*

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття гендерна політика стала одним з основних пріоритетів України на шляху демократичного перетворення. Реалізація гендерної політики сприяє усуненню численних перешкод на шляху до активної участі жінок в усіх сферах суспільного життя. Сьогодні жінки у нашій державі підкорюють галузі, що донедавна вважалися суто чоловічими. Зокрема, інституції сектору безпеки і оборони України, його найважливішого елемента – Збройних Сил України на який Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. За роки незалежності України кількість жінок у збройних силах зростає в 16 разів – це вагомий внесок у прагненні держави досягти реального гендерного балансу у галузі безпеки та оборони. За останній час відбулися колосальні зміни у залученні жінок до військової служби.

Щороку в Україні збільшується кількість жінок, які добровільно йдуть до лав Збройних Сил. Їх не лякають важкі фізичні та психічні навантаження, добові чергування й відрядження у зону бойових дій. Відповідно до даних Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України, нині у ЗС України служить 29 760 жінок, з них – 902 старші офіцери. Для порівняння, торік цей показник становив трохи більше ніж 27 тис., у 2018 – майже 25 000, а у 2008 році їх було всього 1 800. На керівних посадах осіб офіцерського складу проходять військову службу 1 090 жінок. Статус учасника бойових дій за участь в АТО/ООС надано 9 136 військовослужбовцям-жінкам. Нині у війську служать майже 30 000 жінок [1].

Згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків під час проходження військової служби у ЗСУ та інших військових формуваннях» ухваленому у 2018 році, жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі) [2].

Жінки в Збройних Силах України обіймають ті самі посади, що й чоловіки, тому для командирів, офіцерів органів морально-психологічного забезпечення важливим є врахування гендерних особливостей в організації та проведенні підготовки військ до бойового застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція гендерних досліджень у збройних силах була закладена у другій половині минулого століття американськими і західноєвропейськими вченими, публікацією результатів досліджень проведених під керівництвом М. Бінкіна, Є. Джексона, С. Єнлоу, Д. Мітчела, Д. Паркера, М. Растада, М. Яновіця [3 – 9]. Окремі гендерні аспекти сектору безпеки і оборони України у різні роки досліджували: Н. Дубчак [10], С. Вихор [11], С. Торопенко [11] Т. Марценюк [12] та ін.

Останнім часом активізувалися дослідження, які пов'язані з тематикою участі військовослужбовців-жінок у АТО (ООС). У 2016 році вийшла книга під редакцією Тамари Марценюк «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО за результатами соціологічного дослідження присвячено вивченню гендерної рівності в українському суспільстві, жінкам у збройних силах, участі жінок у воєнних діях [13].

З'являються інші публікації результатів гендерних досліджень в армії.

Аналіз останніх гендерних досліджень, показав, що сьогодні значно розширився діапазон проблем, що вивчаються у секторі безпеки і оборони України. Але не дивлячись на увагу фахівців до зазначеної теми, вона і на сьогоднішній день залишається дуже дискусійною і малодослідженою та потребує подальшого ретельного соціологічного розбору. Практично не досліджувалася та не досліджується сьогодні тема особистості військовослужбовця у контексті гендерного аналізу.

Дослідження особистості військовослужбовця в Україні були розпочаті доктором соціологічних наук, професором Е. Афоніним на початку 90-х років [14]. У подальшому продовжили цю традицію вітчизняні дослідники: В. Галєєв, О. Мазурик, В. Полюга, А. Проноза, А. Солнишкіна, Ю. Яременко та ін... Вони досліджували соціальні проблеми кадрових офіцерів, солдат і сержантів строкової служби Збройних Сил України. На той час військовослужбовці були переважно чоловічої статі, тому дослідження гендерних аспектів типологізації особистості військовослужбовця не було актуальним. Сьогодні ситуація змінилася докорінно, структурна трансформація особового складу Збройних Сил України призвела до появи нового елемента – військовослужбовців-жінок, чисельність яких постійно зростає, тому проведення гендерного аналізу особистості військовослужбовця, є вчасним.

Мета статті. Метою статті, яка пропонується, є ознайомлення з результатами соціологічного дослідження змісту соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця в контексті гендерного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Результати соціологічного дослідження, що описуються у статті були отримані у ході продовження

серії досліджень моделі особистості військовослужбовця Збройних Сил України розпочатих співробітниками кафедри психології та педагогіки Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба та продовжених співробітниками кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». У дослідженні, за основу типологізації особистості був обраний рівень сформованості соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця Збройних Сил України [15]. Соціально-професійний потенціал особистості військовослужбовця (СППОВ) розуміється як системне поняття, що характеризує рівень розвитку соціальних і професійних якостей особистості, їх узгодженості, що забезпечують соціальну спрямованість професійної діяльності військовослужбовця, ступінь його соціальної відповідальності. Соціально-професійний потенціал включає характеристики військовослужбовця з урахуванням співвідношення двох компонентів його особистісної структури: соціального і професійного. За ступенем розвиненості цих компонентів, їх узгодженості було виділено три типи особистості військовослужбовця [15].

Перший тип – гармонійний тип особистості військовослужбовця, який характеризується балансом професійного і соціального компонентів в структурі соціально-професійного потенціалу. Ця модель військовослужбовця має у собі гармонійне поєднання високого рівня професіоналізму з таким же високим рівнем соціальної відповідальності, що виявляється в готовності особистості прийняти на себе відповідальність за соціальні наслідки військових та інших дій. Ця модель «озброєного громадянина» найбільш відповідає вимогам професійної армії XXI століття.

Другий тип особистості – професійно-редуктивний – відзначається переважанням військово-спеціального компонента в структурі соціально-професійного потенціалу. Такий військовослужбовець володіє стійкою орієнтацією на вдосконалення професійної майстерності, компетентності, військового мистецтва, чіткого виконання своїх професійних обов'язків не співвідносить це із задоволенням потреб соціуму – його соціальної безпеки, стабільності, стійкого розвитку. Це особистість військовослужбовця – професіонала-виконавця, вищою цінністю якого є фахова компетентність, досконале володіння озброєнням і військовою технікою, високим рівнем військового мистецтва.

Для третього типу особистості військовослужбовця – соціально-редуктивного – властиве переважання соціального компонента над військово-спеціальним компонентом. Він розглядає армійську діяльність як засіб рішення гострих, екстремальних проблем соціуму, орієнтований на реалізацію свого професіоналізму в цілях забезпечення стабільного соціального розвитку суспільства, підвищення його добробуту, захисту у разі виникнення екстремальних ситуацій.

Проте його «надсоціальність» може свідчити про абсолютне неприйняття насильства над живим у будь-якому вигляді, що не сприятиме виконанню завдань в бойових умовах.

У попередньому дослідженні на початку 2010 року, ми припустили, що на той час найбільш поширеним, пануючим є другий тип особистості військовослужбовця.

Емпіричну базу дослідження склали матеріали авторського дослідження: «Гуманітарні проблеми реформування та розвитку Збройних Сил України». Вибіркова сукупність дослідження: 357 військовослужбовців.

Використовувалась авторська методика визначення рівня розвитку соціально-професійного потенціалу військовослужбовця [16].

Результати дослідження підтвердили нашу гіпотезу: 60 % особового складу Збройних Сил України було віднесене до професійно-редуктивного типу, 20 % – до типу соціально-редуктивної моделі військовослужбовця і 20 % – до типу гармонійної моделі військовослужбовця.

За об'єктивними причинами в дослідженні не були враховані проблеми гендерної диференціації особистісних характеристик військовослужбовців, вибірка сукупність на 97 % складалася з військовослужбовців-чоловіків, тому ми можемо казати, що результати дослідження показали саме типологізацію військовослужбовців-чоловіків. Саме тому виникла потреба проведення окремого дослідження.

Наступне дослідження було проведене у 2019 році.

Під час формування вибірки дослідження був врахований гендерний аспект. Вибірка 185 військовослужбовців (65 – військовослужбовців-жінок, 120 – військовослужбовців-чоловіків).

Мета дослідження полягала у визначенні особливостей змісту соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця у контексті гендерного аналізу.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань: вивчалися суб'єктивні та об'єктивні характеристики соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця, а саме наскільки сприйнятливі військовослужбовці до проблеми суспільства, яке місце вони займають в ієрархії системи та орієнтують повсякденну поведінку. Індикаторами об'єктивних характеристик соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця були визначені: оцінки фахової (військової) підготовки військовослужбовців, кількість стягнень, заохочень за результатами служби військовослужбовця за останній рік.

Для аналізу соціологічної інформації був використаний гендерний підхід.

У дослідженні ми задіяли авторську методику визначення рівня розвитку соціально-професійного потенціалу військовослужбовця.

Результати дослідження представлені в табл. 1.

Таблиця 1

**Гендерні відмінності змісту соціально-професійного потенціалу
військовослужбовця**

№	Складова СППОВ	t-критерій Ст'юдента
1	Соціальна складова СППОВ	3,15
2	Професійна складова СППОВ	1,75

$$N_1 = 65, N_2 = 120, \alpha = 0,05.$$

Результати дослідження показали, що військовослужбовці-жінки та військовослужбовці-чоловіки мають суттєво різні показники рівня розвитку соціальної складової СППОВ та практично однакові показники рівня розвитку професійної складової СППОВ.

Військовослужбовці-жінки та військовослужбовці-чоловіки по різному ставляться до проблем суспільства.

Для військовослужбовців-жінок більшою мірою характерним є небайдужість до потреб суспільства, пов'язаних із забезпеченням його благополуччя, стабільності, безпеки, сталого розвитку та соціальної ефективності. Сене професійної діяльності військовослужбовці-жінки пов'язують з служінням Україні на шляху її національного, демократичного відродження, водночас вони готові брати на себе відповідальність за свої вчинки, не утискаючи прав і свобод інших громадян.

Військовослужбовці-жінки мотивовані приносити користь суспільству, вони намагаються сприяти збереженню соціально-економічній інфраструктури країни, беруть на себе відповідальність за життя пересічних громадян, намагаються протистояти дестабілізуючим ефектам, породженим бойовими діями.

Наступним етапом аналізу було вивчення об'єктивних характеристик соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця.

Результати фахової підготовки яка проводиться з метою досягнення готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням як у мирний час, так і в особливий період, відображаються у відповідних документах. Гендерний аналіз документів не показав диференціації оцінок за ознаками статі. Жінки-військовослужбовці та чоловіки-військовослужбовці мають практично однакові результати за всіма складовими підготовки Збройних Сил України.

Щодо заохочень та дисциплінарних стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, то вони заносяться до службової картки військовослужбовця [17].

Аналіз службових карток військовослужбовців показав, що за останній рік у військовослужбовців-жінок було 78 заохочень за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків, а у військовослужбовців-чоловіків 65. Щодо стягнень

військовослужбовців накладених у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку, то у військовослужбовців-жінок їх не було, у військовослужбовців-чоловіків – 17.

За відгуками командирів військових частин та підрозділів, які виступали експертами у нашому дослідженні, саме військовослужбовці-жінки найбільш ретельно та старанно виконують свої службові обов'язки. Основними позитивними моментами у військовій службі жінок, за оцінками їх колег є: велика працездатність, внутрішня самодисципліна, відповідальність за доручену справу, професіоналізм. Частка порушень військової дисципліни жінками – мінімальна.

Сьогодні високі досягнення військовослужбовців-жінок визнаються громадськістю. Нещодавно в Северодонецьку відбулася церемонія нагородження переможців обласної премії «Людина року 2017». Номінанткою на звання «Військовослужбовець року» стала молодший сержант Мар'яна Тоненькова [18]. На фронті Мар'яна з 2014 року. Як фельдшер, врятувала не одне життя.

У сучасних Збройних Силах України такі випадки не поодинокі.

Висновки і пропозиції. Отже, гендерний аналіз об'єктивних характеристик соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця показав, що жінки-військовослужбовці не поступаються чоловікам, а деякі показники в них вище, ніж у чоловіків.

Результати аналізу суб'єктивних та об'єктивних характеристик соціально-професійного потенціалу особистості жінок-військовослужбовця, показали, що в них професійна складова гармонійно поєднується з соціальною. Відповідно до запропонованій типологізації особистості військовослужбовця – це гармонійний тип особистості військовослужбовця, який характеризується балансом професійного і соціального компонентів в структурі соціально-професійного потенціалу.

Список використаної літератури

1. Нині у війську служить майже 30 тисяч жінок. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/06/>. (дата звернення: 15.11.2020).
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII / Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 44. Ст. 353.
3. Binkin M., Bach S.J. Women and the military. Washington : The Brookings Institution, 1977. 134 p;
4. Isaksson E.. Women and the military system. N.Y.etc. : Havester, Wheatsheaf, 1988. 455 p;
5. Enloe C. Does khaki become you? The militarization of women's lives. L. : Pluto Press Limited, 1983. 262 p;

6. Mitchell D. Women on the Warpath. / The Story of the Women of the First World War. L. : Cape, 1966. 400 p.
7. Parker J. The army of Flanders and the Spanish road, 1567–1659 : The logistics of Spanish victory and defeat in the Low countries' wars. Cambridge : Univ. press, 1972. 309 p.
8. Rustad M. Women in khaki. (The American Enlisted Woman). N.Y. : Praeger Publishers, 1982. 285 p.
9. Дубчак Н. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4 (9). С. 187–192
10. Вихор С. Шляхи інтеграції жінки у Збройні Сили України: педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 16. С. 282–294.
11. Марценюк Т. Жінки у збройних силах світу та України: на шляху до інтеграції. URL: rovaha.org.ua/zhinky-uzbrojnyh-sylah-svitu-ta-ukrajiny-nashlyahu-do-intehratsiji/.
12. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО : соціол. дослідж. / Укр. жіноч. фонд ; [авт. тексту: Г. Гриценко, А. Квіт, Т. Марценюк] ; за заг. ред. Тамари Марценюк. Київ : СТ-ДРУК, 2016. 67 с.
13. Афонін Е. Становлення Збройних сил України: соціальні і соціально-психологічні проблеми. Київ : НАН України. Ін-т соціології, 1994. 304 с.
14. Калагін Ю. Соціально-професійний потенціал військовослужбовця. *Соціальна психологія*. Український науковий журнал. 2009. № 4(36). С. 121–126.
15. Калагін Юрій Аркадійович. Соціально-професійний потенціал військовослужбовця: становлення та розвиток в умовах переходу на контрактний принцип комплектування збройних сил України : дис... докт. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2011. 473 с.
16. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України) від 24 березня 1999 року № 551-XIV / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 22–23. Ст. 197.
17. Молодший сержант Мар'яна Тоненькова отримала звання «Військовослужбовець року» URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2018/01/30/> (дата звернення: 25.12.2020).

Kalahin Yu. A. Gender analysis of the personality of a military servant of the Armed Forces of Ukraine

The article presents the main results of the sociological analysis of the personality of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine. The author acquaints the public with the results of the survey of the content of socio-professional potential of the serviceman's personality in the context of gender analysis.

The study was started by the staff of the Department of Psychology and Pedagogy of the Ivan Kozhedub Kharkiv University of the Air Force and continued by the staff of the Department of Sociology and Political Science of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" in 2019.

The analysis of the personality of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine was conducted on the basis of three defined types. The level of formation of the socio-professional potential of the serviceman of the Armed Forces of Ukraine was chosen as the basis for the typology of personality. It includes the characteristics of the serviceman, taking into account the ratio of two components of his personal

structure: social and professional. According to the degree of development of these components, their consistency, there were three types of personality of the serviceman.

The author presents results that show that female servicemen and male servicemen have significantly different indicators of the level of development of the social component of socio-professional potential and almost the same indicators of the level of development of its professional component.

Female servicemen are characterized by indifference to the needs of society related to its well-being, stability, security, sustainable development and social efficiency, and they associate the meaning of professional activity with serving Ukraine on the path of its national, democratic revival. Female servicemen are ready to take responsibility for their actions without encroaching on the rights and freedoms of other citizens. One of the main motives of military service for women servicemen is to benefit society, to resist the destabilizing effects caused by hostilities in the east of our country.

In general, the results of the analysis of subjective and objective characteristics of the socio-professional potential of the personality of women servicemen showed that their professional component is harmoniously combined with the social one. According to the proposed typology of the serviceman's personality – this is a harmonious type of serviceman's personality, which is characterized by a balance of professional and social components in the structure of socio-professional potential.

Key words: *gender, gender policy, gender research, security and defense sector of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, ATO / OOS, female servicemen, male servicemen.*